

Dominik Wach*

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0003-2010-4539

Konrad Pędziwiatr, *Przemiany islamizmów w Egipcie i Tunezji w cieniu Arabskiej Wiosny*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2019, 298 s.

Recenzja dotyczy monografii poświęconej przemianom ruchów islamskich w Egipcie i Tunezji oraz ich polityzacji, w szczególności po rewolucjach arabskich określanych mianem arabskiej wiosny. Monografia charakteryzuje się interdyscyplinarnym podejściem do omawianych zagadnień, lecz w szczególności czerpie z dorobku nauk o ruchach społecznych oraz nauk o islamizmie. Mocną stroną recenzowanego opracowania jest również analiza materiału zdobytego przez autora podczas badań terenowych i wywiadów z liderami omawianych ruchów islamskich oraz ekspertami w dziedzinie islamu politycznego. To dzięki licznym fragmentom wywiadów, a także zamieszczeniu wybranych z nich w całości, publikacja aspiruje do wejścia do kanonu lektur poruszających kwestie islamizmu i szerzej polityki na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej. Zachowanie odpowiedniego balansu pomiędzy teorią i praktyką dodatkowo zwiększa atrakcyjność książki.

Słowa kluczowe: islam, Egipt, Tunezja, islamizm, Bliski Wschód

W ostatnich latach w zachodnim dyskursie publicznym za kształtowanie obrazu ruchów islamskich odpowiedzialne były głównie media masowe. Temat ten był jednak podejmowany niemal wyłącznie przy okazji krwawych zamachów terrorystycznych czy też niepokojów w krajach, gdzie dominującą religią jest islam. W rezultacie nie powinno dziwić, że osoby nieśledzące dogłębnie sytuacji w krajach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej (MENA) postrzegają ugrupowania islamskie jako pewnego rodzaju zagrożenie i czynnik destabilizujący wieloletnie *status quo* w regionie. Jest to jednak jedynie niewielka część działalności niektórych, najbardziej skrajnych, ugrupowań islamistycznych. Sytuacji tej nie poprawia także nadal stosunkowo uboga literatura naukowa w języku polskim traktująca o islamizmie (w szczególności tycząca wydarzeń po rewolucjach w świecie arabskim po 2011 roku), a także fakt, że w literaturze zachodniej zagadnienia te poruszane są często jedynie w wąskim kontekście studiów nad bezpieczeństwem¹. W tym świetle Konrad Pędziwiatr w monografii *Przemiany islamizmów w Egipcie i Tunezji w cieniu Arabskiej Wiosny*, która ukazała się nakładem Zakładu

* Adres do korespondencji: Dominik Wach, Uniwersytet Warszawski, Ośrodek Badań nad Migracjami, ul. Pasteura 7, 02-093 Warszawa; e-mail: d.wach@uw.edu.pl

¹ Na szczególną uwagę w literaturze polskojęzycznej poruszającej zagadnienia związane z islamizmem zasługują publikacje Racheli Tonty, Marka Dziekana czy Jerzego Zdanowskiego. O islamizmie w kontekście bezpieczeństwa i sekuryzacji w literaturze zachodniej piszą m.in. Gilles Kepel, Daniel Pipes i Bassam Tibi.

Wydawniczego Nomos, podejmuje się nie tylko trudnego, ale również niezwykle istotnego i ambitnego zadania. Jego celem jest bowiem próba rzetelnej dekonstrukcji części sceny polityczno-społecznej krajów istotnego geopolitycznie regionu, bezpośrednio sąsiadującego i coraz istotniej wpływającego na sytuację w Europie, a także na świecie.

Dobór analizowanych państw, tj. Egiptu i Tunezji, nie jest przypadkowy. To właśnie w pierwszym z nich Hasan al-Banna założył w 1928 roku Stowarzyszenie Braci Muzułmanów, jeden z najistotniejszych ruchów islamskich w świecie arabskim. W Tunezji natomiast rozpoczęły się ostatnie przemiany polityczne, zwane często arabską wiosną, w których islamiści (przede wszystkim z ugrupowania An-Nahda) odgrywali istotną rolę. Takie podejście pozwala nie tylko na kompleksową analizę sytuacji w obu krajach, lecz także wyraźne zaznaczenie podobieństw i różnic w nich występujących i wpływających na proces przemian w łonie poszczególnych ruchów. Poddane analizie zostaje również wzajemne oddziaływanie islamistów zarówno na scenie krajowej, jak i w kontekście międzynarodowym. Co istotne, autor nie skupia się jedynie na wspomnianych powyżej, największych i najbardziej rozpoznawanych ruchach islamskich, lecz także analizuje rolę i pozycję niektórych organizacji salafistycznych.

Monografia charakteryzuje się interdyscyplinarnym podejściem do omawianego tematu, niemniej jednak jej niekwestionowaną zaletą jest oparcie się na bogatej literaturze z zakresu studiów nad islamizmem (głównie zachodniej), jak również studiów nad ruchami społecznymi i wyraźne zaznaczenie różnic w ich funkcjonowaniu w demokratycznych krajach zachodnich w stosunku do autorytarnych czy semiautorytarnych reżimów regionu MENA. Kolejnym niezwykle istotnym walorem książki jest oparcie się na bogatych badaniach empirycznych. To właśnie wywiady pogłębione przeprowadzone przez autora z kluczowymi postaciami egipskich i tunezyjskich ruchów islamskich (m.in. Abd al-Munimem Abu al-Futuhem czy Hammadim al-Dżibalim) oraz ekspertami w dziedzinie islamizmu stanowią ogromny wkład w zakresie badań nad islamizmem i z pewnością zapewnią monografii ważne miejsce w kanonie lektur w tej dziedzinie.

Jasna i klarowna struktura, jaka została zastosowana w monografii *Przemiany islamizmu w Egipcie i Tunezji w cieniu Arabskiej Wiosny*, pozwala na stopniowe zagłębianie się w skomplikowane niuanse ewolucji poszczególnych ruchów islamskich, jak również sceny polityczno-społecznej w analizowanych krajach. Już we wstępie autor w sposób ciekawy i syntetyczny rysuje tło historyczne omawianych wydarzeń, które jest kluczowym elementem do dalszej analizy. Przedstawienie głównych metod badawczych oraz celów monografii, a w szczególności postawienie pytania, „dlaczego ruchy islamistyczne, w tym nade wszystko te, które tradycyjnie sprzeciwiały się polityce partyjnej, zdecydowały się na organizację wzdłuż narzuconych podziałów na sferę polityczną i społeczną?” (s. 22), pozwalają na zrozumienie perspektywy przyjętej przez autora.

Walorem monografii jest także poświęcenie pierwszego rozdziału na pochylenie się nad znaczeniem pojęcia islamizmu w różnych kontekstach analitycznych. Pojęcie to, choć nie jest nowe, to w literaturze cechuje się brakiem konsekwencji w jego definiowaniu. Miało to miejsce szczególnie po 2001 roku i zamachach terrorystycznych na World Trade Center, które na nowo wzbudziły duże zainteresowanie islamizmem. Dodatkowo na uwagę zasługuje podkreślenie roli państwa w „upolitycznianiu islamu”. Zdaniem autora powołującego się między innymi na Jocelyne Cesari, była ona przez dekady postrzegana jedynie w wąskim aspekcie pomijającym całe spektrum czynników wpływających na kształtowanie i zakres

działalności ruchów islamskich (s. 43). Rozważania nad pojęciem islamizmu w kontekście ruchów społecznych, a w szczególności tych działających w warunkach państw autorytarnych regionu MENA, pozwoliły autorowi na przejście do, jak wskazano powyżej, często pomijanego elementu badań nad islamizmami, a mianowicie relacji państwa i religii w Egipcie i Tunezji.

W rozdziale *Islam w polityce państwa* Konrad Pędziwiatr pochyla się przede wszystkim nad kwestiami związanymi z rolą państwa i odgórnego upolityczniania islamu. Wyraźnie kreśli on strategię podporządkowywania sobie przez kolejnych przywódców autorytarnych reżimów nie tylko instytucji o znaczeniu religijnym, takich jak egipski Al-Azhar czy tunezyjska Az-Zajtuna, lecz również dużej części establishmentu religijnego i wykorzystywania religii (islam) do celów propagandowych i budowania poczucia wspólnoty narodowej.

Następnie autor przechodzi do analizy roli islamu w mobilizacji i funkcjonowaniu ruchów społecznych, stawiając tezę, że „jeśli zgodnie z tezą Stevena M. Buechlera ruchy społeczne są odpowiedzią na polityzację życia codziennego (Buechler 1999: 46), to islamizm jest niejako odpowiedzią na polityzację religii w życiu codziennym” (s. 97). Zwraca on także uwagę na specyficzną sytuację, w której z jednej strony to autorytarne państwa starały się kontrolować i upolitycznić islam, z drugiej – pozostawiały część sfery religijnej i społecznej poza swą kontrolą, przez co pozwalały na działalność ruchów islamskich. To właśnie wieloletnie zaniedbanie kwestii społecznych przez państwo doprowadziło do stworzenia potężnych sieci instytucji (szkół, szpitali, organizacji pomocowych, sportowych, a nawet przedsiębiorstw) stanowiących, głównie w Egipcie, bazę mobilizacyjną dla ugrupowań islamskich. Dodatkowo, prześladowania i represje stosowane wobec członków ruchów islamskich, takich jak między innymi egipskie Stowarzyszenie Braci Muzułmanów, w zderzeniu z powszechną korupcją w aparacie państwowym pozwoliło na zbudowanie przekonania, że islamisci są godni zaufania i niezwiązani z opresyjnym reżimem. Autor monografii nie pomija także roli stowarzyszeń studenckich czy roli nowych mediów oraz dostępu do nich przez poszczególne ruchy islamskie (np. możliwość korzystania z kanałów satelitarnych przez egipskich salafitów przy braku takiej możliwości w przypadku Stowarzyszenia Braci Muzułmanów wynikającej z represji rządowych wobec tego ruchu). Kompleksowe podejście do zdolności i strategii mobilizacyjnych islamistów w kontekście odmiennych warunków stwarzanych przez otoczenie i celów, jakie stawiały sobie te organizacje, pozwala na wyraźne nakreślenie istniejących między nimi różnic, uwidaczniających fakt, że islamistów nie należy traktować jako monolitycznej grupy.

W rozdziale *Główne porewolucyjne dylematy islamizmów* autor zmierzył się z analizą skomplikowanej sytuacji po roku 2011, gdy rewolucje doprowadziły do nowych realiów politycznych stojących przed islamistami. Dzięki bogatemu materiałowi badawczemu zgromadzonemu podczas rozmów z prominentnymi działaczami ruchów islamskich autor przedstawia nową i niezwykle ciekawą perspektywę najnowszych wydarzeń w Egipcie i Tunezji. Poza nakreśleniem problemów i wewnętrznych sporów w nowo powstałych islamskich partiach politycznych, a także różnic w podejściu liderów ruchów islamskich do samej partycypacji politycznej, na uwagę zasługują przede wszystkim rozmowy z działaczami egipskiego Stowarzyszenia Braci Muzułmanów, które po obaleniu wywodzącego się z tego ruchu prezydenta Muhammada Mursiego zostało zdelegalizowane i uznane za organizację terrorystyczną, a jego członkowie aresztowani lub zmuszeni do opuszczenia Egiptu. Wydaje się, że to właśnie perspektywa działaczy bezpośrednio zaangażowanych w przemiany polityczne ruchów islamskich, w tym członków parlamentu i nowo powstałych rządów w Egipcie i Tunezji (poza

członkami partii powołanej przez Braci Muzułmanów, także salafickiej An-Nur i tunezyjskiej An-Nahdy), stanowi walor analizowanych zagadnień. Pozwala również na dostrzeżenie różnic w sytuacji panującej w obu krajach, roli armii (a w szczególności tzw. egipskiego *deep state*), społeczeństwa, otoczenia międzynarodowego itp., wpływających na strategię działań poszczególnych aktorów.

Ostatni rozdział monografii poświęcony jest podsumowaniu i przewidywaniom, które z prawdopodobnych przyszłych scenariuszy funkcjonowania ruchów islamskich w omawianych krajach mają największe szanse powodzenia. Autor analizuje między innymi to, jakie czynniki mogą odegrać kluczową rolę w ewentualnej dalszej demokratyzacji sceny politycznej w Tunezji. W kontekście egipskim zastanawia się, czy zbrojny zamach stanu i odsunięcie przez egipską armię Braci Muzułmanów od władzy doprowadzi do całkowitego zniknięcia tego ruchu islamskiego ze sceny polityczno-społecznej oraz jaką rolę będą odgrywać w egipskiej polityce salafici z An-Nur.

Autor zdecydował się również na dołączenie w postaci aneksu wybranych wywiadów projektowych, co stanowi niewątpliwą atut monografii i dodatkowo zwiększa jej atrakcyjność. Solidna podbudowa teoretyczna w zestawieniu z badaniami przeprowadzonymi przez autora, a w szczególności fragmenty wypowiedzi osób bezpośrednio zaangażowanych w działalność polityczno-społeczną ruchów islamskich i ich partycypację w scenie politycznej Egiptu i Tunezji, powoduje, że książka zachowuje odpowiednie proporcje i balans pomiędzy teorią a praktyką. Książka jest napisana przystępnym językiem, co w świetle licznych transkrybowanych nazw arabskich jest kwestią istotną. Wspomniane zalety monografii sprawiają, że pozycja ta stanowi obowiązkową lekturę dla badaczy Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej zainteresowanych ruchami islamskimi, ale również może okazać się ciekawa dla osób niezajmujących się naukowo tym regionem, ale chcących poszerzyć swą wiedzę o państwach MENA.

KONRAD PĘDZIWIATR, *PRZEMIANY ISLAMIZMÓW W EGIPCIE I TUNEZJI
W CIENIU ARABSKIEJ WIOSNY*, ZAKŁAD WYDAWNICZY NOMOS, KRAKÓW 2019, PP. 298

The review concerns a monograph on the transformation of Islamic movements in Egypt and Tunisia and their politicization, in particular after the Arab revolutions („Arab Spring”). The monograph presents an interdisciplinary approach to the discussed issues, but concentrates in particular on the achievements of social movement studies as well as studies of political Islam. The strength of the reviewed publication is also the analysis of the material obtained by the author during field research and interviews with the leaders of the Islamic movements and experts in the field of political Islam. Thanks to numerous fragments of interviews quoted in the book, as well as the publication of some of them selected in full, it aspires to enter the canon of publications about Islamism and broadly speaking policies in the Middle East and North Africa. Right balance between theory and practice further increases the attractiveness of the book.

Keywords: Egypt, Middle East, Islam, Tunisia, Islamism

Zgłoszenie artykułu: 7.01.2020

Recenzje: 30.01.2020

Rewizja: 1.02.2020

Akceptacja: 1.02.2020

Publikacja on-line: 30.06.2020